
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 327.5:007

DOI: 10.63978/3083-6476.2025.2.2.01

Залужний Валерій Федорович

доктор філософії

Надзвичайний та Повноважний Посол

України в Сполученому Королівстві Великої

Британії і Північної Ірландії

ORCID: 0000-0002-1947-501X

Лисецький Юрій Михайлович

доктор технічних наук, доцент

професор кафедри

Воєнна академія імені Євгенія Березняка

Київ, Україна

e-mail: Yurii.Lysetskyi@snt.ua

ORCID: 0000-0002-5080-1856

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ВІДКРИТА ДИНАМІЧНА СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

***Анотація.** Виокремлено та розглянуто три основні теоретичні підходи в розумінні сутності національної безпеки. Наведено складові системи національної безпеки. Досліджено систему національної безпеки з точки зору системного підходу в процесі взаємодії особи, суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення національної безпеки з урахуванням взаємозв'язків між ними та середовища їхнього існування як відкритої, динамічної, соціальної системи, функціонування якої спрямоване на захист національних інтересів держави.*

***Ключові слова:** національна безпека, система національної безпеки, соціальна система, відкрита система, динамічна система.*

Valeriy Zaluzhnyi

Philosophy Doctor in Law

Extraordinary and Plenipotentiary

Ambassador of Ukraine to the United

Kingdom of Great Britain and Northern

Ireland

ORCID: 0000-0002-1947-501X

Yurii Lysetsyi

Doctor of Engineering Sciences,

Associate Professor

Professor of the Department

Yevhenii Bereznyak Military Academy

Kyiv, Ukraine

e-mail: Yurii.Lysetskyi@snt.ua

ORCID: 0000-0002-5080-1856

NATIONAL SECURITY AS AN OPEN AND DYNAMIC SOCIAL SYSTEM

Abstract. *National security is a quantitative and qualitative characteristic of the development of a social system, i.e. it is not only an assessment of a certain security of this system against potential and real threats. It reflects the results of the impact of development trends and conditions of life of the society, its institutions, which ensure the preservation of qualitative certainty of the social system and free functioning that corresponds to its nature. Today, there is a wide variety of definitions of national security, and their authors have their own opinions and approaches to the interpretation of this concept.*

The components of the national security system (NSS) are: subjects of national security; objects of national security; a set of government instruments that can be used to maintain an adequate level of protection of national interests; an array of current national legislation that defines the priorities of the state policy of national security; a set of external and internal factors of national security. Such components of the NSS as a set of subjects and objects of ensuring national security, a set of instruments of power, sources and subjects that pose threats to national interests are to a greater extent structural, while such components as the body of legislation and national security factors that determine the conditions and tasks of the NSS are functional. Some components of the NSS are relatively static, while others are more dynamic in terms of changes in space and time. From the point of view of a systemic approach in the process of interaction between an individual, society, state authorities and local self-government bodies in ensuring national security, taking into account the interrelationships between them and their environment, the NSC can be considered as an open, dynamic, social system, the functioning of which is aimed at protecting the national interests of the state.

Thus, national security is a quantitative and qualitative characteristic of the development of a social system, i.e. it is not only an assessment of a certain degree of protection of this system from potential and real threats. It reflects the results of the impact of development trends and conditions of life of the society, its institutions, which ensure the preservation of qualitative certainty of the social system and free functioning that corresponds to its nature. Thus, the dynamics of the impact of external and internal factors on national security, which simultaneously affect international security, necessitates constant reorganization, creation and elimination of certain components of the system, including those that are simultaneously integrated into the NSS, as well as into departmental, regional and international security systems.

Keywords: *national security, national security system, social system, open system, dynamic system.*

Вступ

Постановка проблеми. В сучасних умовах збройної агресії РФ проти України та продовження реалізації російською стратегії гібридної війни в нових формах необхідно суттєво змінювати систему національної безпеки нашої держави [1]. У цьому контексті особливої уваги потребують не тільки військові ризики національної безпеки нашої держави, а й ризики політичні [2].

Україна на собі відчула достовірність тези про те, що воєнно-політична обстановка відіграє найважливішу роль у системі національної безпеки і є одним з основних факторів забезпечення стабільності в державі. Доведеним фактом є досить активна поведінка агресора, який, у свою чергу, не економить ресурсів як на ведення бойових дій, так і на створення сприятливого середовища для продовження гібридної війни на території нашої держави. З огляду на це, необхідність трансформації та удосконалення системи національної безпеки є дуже актуальною та необхідною умовою для протистояння агресії проти нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національній безпеці присвячені наукові праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [3-11], однак у сучасних умовах збройної агресії РФ проти України та продовження російською реалізації гібридної війни в нових формах питання трансформації та удосконалення системи національної безпеки для підвищення її ефективності залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – дослідити національну безпеку як відкриту динамічну соціальну систему, функціонування якої спрямоване на захист національних інтересів держави.

Виклад основного матеріалу

Поняття “національна безпека” вживається стосовно широкого кола соціальних систем для характеристики їхнього захисту від різних негативних впливів природного і соціального характеру. Це поняття характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам та свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави. Її можна розглядати як специфічну властивість соціальних систем, комплексний критерій оцінки їхньої якості та ефективності [12].

Національна безпека є кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи, тобто не лише оцінкою певної захищеності цієї системи від потенційних і реальних загроз. Вона відображає результати впливу тенденцій розвитку та умов життєдіяльності соціуму і його інститутів, за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та її вільне функціонування, що відповідає її природі.

На сьогодні існує велике розмаїття визначень національної безпеки, і їхні автори мають власні думки й підходи щодо трактування цього поняття.

Глазов О. В. зазначає, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни [3].

Ліпкан В. А. тлумачить її з іншого ракурсу – як сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію в частині забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [4].

Національну безпеку також розуміють як здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення, з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану. Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози.

Виходячи з об’єктно-суб’єктної парадигми національної безпеки, Циганов В. В. характеризує її як міру реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян) держави, що відповідає цьому співтовариству [5].

У Законі України “Про основи національної безпеки України” № 964-IV від 19 червня 2003 р. так розгорнуто тлумачиться це поняття: національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров’я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки і кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків й обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі і підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості і сільського господарства, транспорту та зв’язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам”.

Закон України “Про національну безпеку України” № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. значно лаконічніше сформулював це поняття без переліку національних інтересів: “національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз”.

Сьогодні виокремлюються принаймні три основні теоретичні підходи в розумінні сутності національної безпеки.

У межах першого підходу, представниками якого є Волферс А., Гадді Д., Даєм Г., Джонсон Дж., Кауфман Д., Коен Р., Міхалка М. та ін., увага акцентується на захисті цінностей суспільства. Серед базових цінностей виокремлюють політичну незалежність, економічний добробут, розвиток, справедливість тощо. При цьому безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але й як їх безперешкодне поширення. Ці положення закріплені і в Стратегії національної безпеки США, у якій інші держави розглядаються в контексті їхнього ставлення до демократичних цінностей. У ній стверджується, що “з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей Сполучені Штати прагнуть поширити свободу у всьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії і підтримки ефективної демократії” [9]. Пояснити цей погляд на безпеку і її забезпечення можна, проаналізувавши думки, висловлені Фукуямою Ф. у праці “Кінець історії та остання людина” і Хантінгтоном С. у роботі “Зіткнення цивілізацій”. Фукуяма Ф. стверджує, що ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива [10]. Що ж до Хантінгтона С., то він вважає, що лінії розлому між цивілізаціями (культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах [11]. Проте такий підхід до забезпечення національної безпеки шляхом поширення власних цінностей, навіть за допомогою збройних сил, містить у собі деструктивний потенціал конфліктності. Український науковець у сфері національної безпеки та антитерористичної діяльності Бодрук О. із цього приводу цілком слушно зазначає, що ці положення ґрунтуються на усталених процесах розвитку західного суспільства, ринковій економіці, індивідуалізмі, розвинутій демократії, а тому не завжди відповідають реаліям сьогодення [2].

Представники другого напрямку наголошують на взаємозв’язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їхньої взаємообумовленості в дослідженні проблем національної безпеки. Серед них можна назвати Величка А., Волощука І., Горбуліна В., Демидова Б., Качинського А., Ліпкана В., Ситника Г. та ін.

Третій напрям наукових розробок полягає в дослідженні національної безпеки в контексті захисту національних інтересів. Представниками цього напрямку є низка українських, російських та західних науковців: Бетлер А., Богданович В., Бодрук О., Браун С., Моргентгау Г., Хоффман С. та ін. Слід також звернути увагу на розширення змісту поняття “національна безпека”: якщо раніше його забезпечення розглядалося у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях акцент робиться на захисті інтересів особи (громадянина) та суспільства [7]. Зокрема, це положення відображене у вже нечинному Законі України “Про основи національної безпеки України”. Такий підхід, на нашу думку, не зовсім відповідає сучасним вимогам, оскільки зосереджує увагу виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу й підпорядкуванні цим цілям інтересів окремих особистостей, що спричиняє виникнення внутрішньодержавних конфліктів і в кінцевому результаті призводить до дезінтеграційних процесів. Проблема співвідношення інтересів особи, суспільства і держави в політиці національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів людини. Справа в тому, що в системі забезпечення національної безпеки провідну, системоутворюючу роль відіграє держава. Саме державні органи та посадові особи формують нормативно-правову базу у сфері національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання і нейтралізації загроз, виконання яких є обов’язковим.

Важливою також є монополія держави на застосування воєнної організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

Складовими системи національної безпеки є:

- суб'єкти забезпечення національної безпеки (органи державної влади та місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, засоби масової інформації);

- об'єкти національної безпеки (національні матеріальні й духовні цінності, інтереси особи, суспільства, держави);

- сукупність інструментів влади (воєнних, політичних, економічних, інформаційних тощо), які можуть бути використані для підтримки належного рівня захищеності національних інтересів (силові структури та відомства, спецслужби, розвідувальні органи, підприємства оборонно-промислового комплексу, дипломатичні засоби, державні та мобілізаційні резерви, інші ресурси, які цілеспрямовано призначені на захист національних інтересів);

- масив чинного національного законодавства, який визначає пріоритети державної політики національної безпеки, офіційні погляди щодо підходів, принципів і механізмів захисту національних інтересів, а також джерела та суб'єкти (фізичні й юридичні особи), що породжують загрози їхній реалізації;

- комплекс зовнішніх і внутрішніх факторів національної безпеки (зокрема змінні, які характеризують тенденції, показники, цілі, а також інші системи, наприклад, міжнародні структури безпеки, цілі та наслідки їхньої діяльності).

Такі складові системи національної безпеки (СНБ), як сукупність суб'єктів і об'єктів забезпечення національної безпеки, інструменти влади, джерела та суб'єкти, що породжують загрози національним інтересам, більшою мірою є структурними, а такі складові, як масив законодавства та фактори національної безпеки, які визначають умови та завдання СНБ, – функціональними. Деякі складові СНБ є відносно статичними, а інші – більш динамічними щодо змін у просторі й часі.

СНБ з точки зору системного підходу у процесі взаємодії особи, суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування з урахуванням взаємозв'язків між ними та середовища їхнього існування можна розглядати як відкриту, динамічну, соціальну систему, функціонування якої спрямоване на захист національних інтересів держави.

Під *соціальною системою* зазвичай розуміють сукупність соціальних явищ і процесів, основним елементом яких виступають люди, їхня взаємодія та зв'язки [12]. *Відкрита система*, відповідно до теорії систем, – це така, що безперервно взаємодіє із зовнішнім середовищем, причому ця взаємодія може здійснюватися у формі обміну інформацією або матеріальною трансформацією на межі із системою [13]. *Динамічна система* – система, яка під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників змінює свій стан у часі [14]. Її ключовою властивістю є стійкість, тобто здатність зберігати базову структуру й основні функції протягом певного часу навіть за умов зовнішніх впливів і внутрішніх збурень. Розвиток динамічних систем відбувається через зміни їхньої структурної організації, що забезпечує більш ефективне виконання ними своїх функцій [15].

З огляду на вищевикладене, СНБ доцільно розглядати як відкриту динамічну соціальну систему, узагальнена модель якої подана на рис. 1.

При цьому враховується, що СНБ являє собою складний комплекс взаємопов'язаних елементів. Така система характеризується цілісністю, здатністю протидіяти впливам зовнішнього середовища та забезпечувати узгоджену діяльність усіх своїх компонентів для виконання спільного призначення системи.

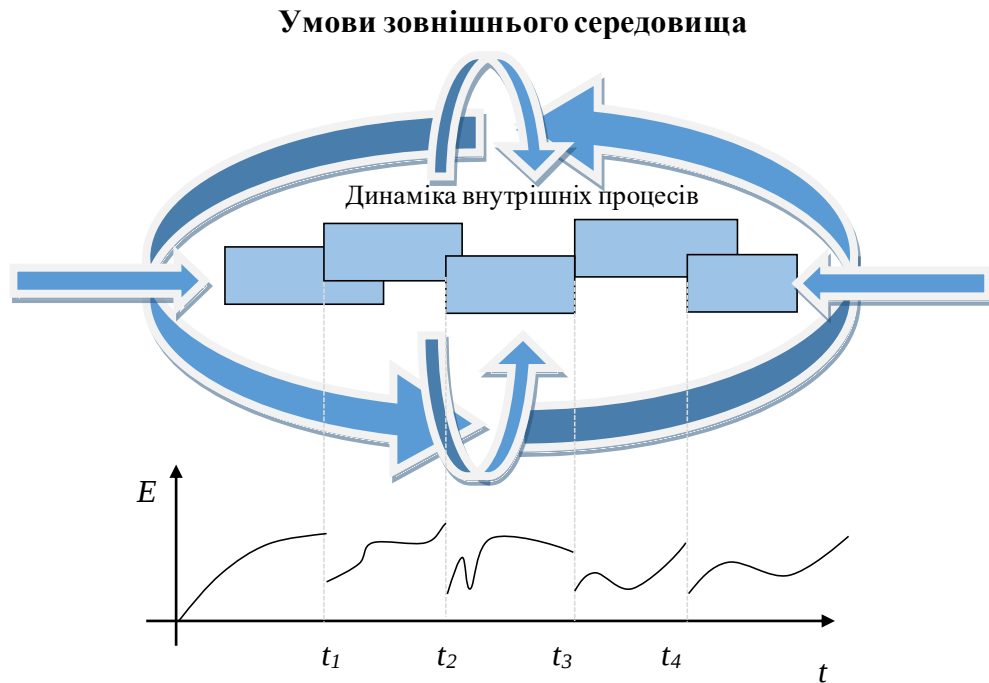

Рис. 1. Модель СНБ як відкритої динамічної соціальної системи

Згідно з визначенням, міра виконання системою свого призначення називається ефективністю. Формально ефективність (E) є функцією якості результату (Q), часу його отримання (T) та витрачених ресурсів (R).

Визначимо вектор внутрішніх параметрів системи через $P = (p_1, p_2 \dots p_n)$, вектор параметрів, які визначаються зовнішнім середовищем, – $W = (w_1, w_2 \dots w_n)$.

Очевидно, що стан системи, тобто сукупність значень внутрішніх параметрів $p \in P$, залежить від $w \in W$, причому ця залежність здебільшого має лаговий бути передбачуваними або спрогнозованими, виникає необхідність розв'язання завдання щодо об'єктивізації суб'єктивних висновків. Очевидно, що в більшості випадків зміна структури системи призводить до модифікації стратегії управління, тобто

$$C_t = F(S_t, A)$$

де C_t – стратегія (варіант стратегії) управління системою в момент часу t ;

S_t – відповідна структура системи;

A – вирішувані завдання;

F – певний функціонал.

Визначення стратегії управління може здійснюватися як відповідно до цієї формули, так і без її врахування, що буде описано нижче.

У випадку, зображеному на рис. 1, у момент часу t_i відбувається структурна або організаційна перебудова, яка певним чином відповідає процесам, що називають “катастрофами” [16]. Відомо, що, виконуючи апроксимацію деяких характеристик, зокрема, ефективності системи, можна визначити момент настання та час розвитку таких “катастрофічних” процесів. За певних умов ці процеси можна попередити, прискорити або виконати інші дії. Водночас у деяких ділянках точок t_i настання “катастрофи” стає невідворотним, і зміна більшості завдань, структури та стратегії управління є детермінованим процесом. Отже, при структурно-функціональному аналізі СНБ, зокрема під час пошуку шляхів оптимізації її структури та уточнення завдань суб'єктів

забезпечення національної безпеки, головна увага має приділятися саме динамічним елементам.

Висновки

Національна безпека є кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи. Вона відображає результати впливу тенденцій розвитку та умов життєдіяльності соціуму і його інститутів, за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та вільне функціонування, що відповідає її природі. Оскільки життя суспільства розгортається в різних сферах (економічній, політичній, екологічній, інформаційній тощо), у кожній із них можливий вплив факторів, які водночас породжують загрози національній безпеці та відкривають можливості для їхньої нейтралізації. Відтак СНБ доцільно розглядати як сукупність взаємопов'язаних складових національної безпеки за вказаними сферами. Динаміка впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на національну безпеку, які одночасно позначаються і на міжнародній безпеці, зумовлює потребу в постійній реорганізації системи: створенні та ліквідації окремих її складових, зокрема тих, які водночас інтегровані у СНБ, а також у відомчі, регіональні й міжнародні системи безпеки.

Список літератури

1. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Виклики гібридної війни та національна безпека : монографія. Київ : ЛАТ&К, 2021. 136 с.
2. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Київ, 2001. 300 с.
3. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Політологія*. 2011. Вип. 143. Т. 155. С. 42-46.
4. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.
5. Циганов В. В. Національна безпека України : посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 100 с.
6. Лисецький Ю. М., Семенюк Ю. В., Павленко Д. Г. Національна безпека: поняття, складові, чинники впливу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 102-107.
7. Богданович В. Ю., Семенченко А. І., Єгоров Ю. В., Бортник О. О. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія. Київ : Київ, 2007. 370 с.
8. Лисецький Ю. М., Семенюк Ю. В., Павленко Д. Г. Національна безпека України. Організаційно-правові аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 109-117.
9. The National Security Strategy of the United States of America. Washington, 2006. 54 p.
10. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. СПб, 2005. 592 с.
11. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order. N.Y. : Simon & Shuster, 1996. 368 p.
12. Luhmann N. Social Systems. Stanford : Stanford University Press. 1995. P. 6-7.
13. Берталанфи Л. История и статус общей теории систем. Москва : Наука, 1973. 364 с.
14. Биркгоф Дж. Динамические системы. Москва : ОГИЗ, 1999. 480 с.
15. Рац О. М. Визначення сутності поняття “ефективність функціонування підприємства”. *Економічний простір*. 2008. Вип. 15. С. 275-285.
16. Арнольд В. И. Теория катастроф. Москва : Наука, 1990. 128 с.